

УДК 94:339.163.4(477.4):«1914/1917»

Герасимов Т. Ю., кандидат історичних наук, докторант кафедри історії та культури України, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського (Україна, Вінниця), timger84@gmail.com

Герасимов Т. Ю., кандидат исторических наук, докторант кафедры истории и культуры Украины, Винницкий государственный педагогический университет имени Михаила Коцюбинского (Украина, Винница), timger84@gmail.com.

Gerasimov T. Yu., a candidate of historic sciences, a doctoral student of History and culture of Ukraine department of Vinnytsia State Pedagogical University after Mykhailo Kotsyubynskiy (Ukraine, Vinnitsa), timger84@gmail.com

Спекуляція як повсякденне явище в містах Правобережної України в роки Першої світової війни (1914 – 1917 рр.)

У статті автор розглянув вплив спекуляції на повсякденне життя мешканців міст Правобережної України в період «Великої війни».

На основі аналізу матеріалів з тогочасної місцевої газетної періодики встановлено, що спекулятивні прояви на продовольчому ринку були помічені ще на самому початку воєнної доби. Спекуляція набула масового поширення вже на другому році війни в зв'язку з погіршенням залізничного сполучення, яке спричинило труднощі в постачанні продовольства до міст. З'ясовано, що в громадській думці спекуляція ототожнювалася з мародерством, а спекулянтів найчастіше називали мародерами тилу. Водночас наголошено, що для певних верств населення спекулятивна діяльність була єдиним засобом виживання.

Автор дійшов висновку, що шалений ріст спекуляції в містах, яка охопила всі сфери людської життєдіяльності, свідчив про моральний занепад

суспільства, роблячи пропаговану царською владою ідею ведення війни до переможного кінця безперспективною.

Ключові слова: спекуляція, повсякденність, Перша світова війна, Правобережна Україна, міста.

Спекуляция как обыденное явление в городах Правобережной Украины в годы Первой мировой войны (1914 - 1917 гг.)

В статье автор рассмотрел влияние спекуляции на повседневную жизнь жителей городов Правобережной Украины в период «Великой войны».

На основе анализа материалов с тогдашней местной газетной периодики установлено, что спекулятивные проявления на продовольственном рынке были замечены еще в самом начале военной поры. Спекуляция получила массовое распространение уже на втором году войны в связи с ухудшением железнодорожного сообщения, которое повлекло трудности в поставках продовольствия в города. Установлено, что в общественном мнении спекуляция отождествлялась с мародерством, а спекулянтов чаще всего называли мародерами тыла. В то же время отмечено, что для определенных слоев населения спекулятивная деятельность была единственным средством выживания.

Автор пришел к выводу, что огромный рост спекуляции в городах, которая охватила все сферы человеческой жизнедеятельности, свидетельствовал о моральном упадке общества, делая пропагандируемую царской властью идею ведения войны до победного конца бесперспективной.

Ключевые слова: спекуляция, повседневность, Первая мировая война, Правобережная Украина, города.

Speculation as an ordinary phenomenon in the Right-Bank Ukraine towns in the years of the First World War (1914 – 1917).

In the article the author examined the speculation influence on daily-life of the Right-Bank Ukraine town residents during the “Great War”.

On the base of materials analysis with local newspaper periodicals the speculation display at foodstuff market is established to notice even at the beginning of the war period. The speculation was already widely spread during the second year of the war because of the worsening of railway communication which coursed difficulties in foodstuff delivery the towns. The speculation is established to identify with marauding in public opinion and speculators were often called rear marauders. At the same time it was noted that speculative activity for some population sections was the only way to survive.

The author came to a conclusion, that the great growth of speculation in towns which involved all the spheres of human a vital activity testified to moral decline of society, making the war idea of the triumphal end, popularized by tsar’s power, hopeless.

Key words: speculation, daily-life, the First World War, The Right-Bank Ukraine, towns.

Перша світова війна створила в містах Правобережної України нову повсякденну реальність, зруйнувавши звичну для їхніх мешканців картину буття. Тягар воєнної доби вніс розлад у систему цінностей, внаслідок чого досить часто закони моралі витіснялися «законами джунглів». Населення поділилося на дві категорії – тих, хто від них потерпав, та тих, хто наживав статки. У популярному в Російській імперії енциклопедичному словнику

«Брокгауза и Ефрона» під спекуляцією розуміють угоди купівлі-продажу, що здійснюють з певним родом товарів або цінних паперів, з метою отримання вигоди від різниці між купівельною та продажною ціною. Від звичайної торгівельної угоди вона відрізняється наявністю елемента ризику для заробляння «баришу надзвичайного» [1,с.171-172]. Хоча спекуляцію прийнято вважати цілком природним явищем, особливо на продовольчому ринку, характерним як для мирної, так і для воєнної доби, за збігом певних об'єктивних та суб'єктивних обставин вона може з'явитися в зовсім несподіваній сфері й заволодіти умами навіть дуже законослухняних людей.

В історіографії проблема спекуляції в досліджуваний період не знайшла комплексного висвітлення, хоча вона й проходить червоною ниткою через численні наукові публікації, присвячені соціально-економічному та повсякденному життю міст. Радянські вчені постійно використовували тезу про наживання на війні пануючих торгово-промислових кіл та різних буржуазних елементів шляхом отримання воєнних надприбутків та спекуляції на товарах широкого ужитку [2,3,4]. Сучасні українські науковці О. Реєнт та О. Сердюк зазначають, що формула «кому війна, а кому рідна мати» набула нечуваного поширення саме в містах, що призвело до небувалого розвитку спекулятивної вакханалії [5,с.371]. О. Кирієнко в контексті дослідження маргіналізації суспільства акцентував увагу на зловживанні інтендантських структур та простого населення на предметах солдатського обмундирування [6,с.471]. Дослідниця історії повсякденності О. Вільшанська зауважила, що спекуляція стала однією з тяжких реалій життя населення [7,с.66].

Мета статті полягає в з'ясуванні феномену спекуляції як повсякденного явища життя міст досліджуваного регіону. Задля цього ми використали матеріали Правобережної преси 1914 – 1917 рр.

Чи не вперше в роки війни класичний спекулятивний метод – приховування продуктів з метою створення штучного дефіциту – було зафіксовано на початку осені 1914 р. на київському продуктовому ринку, коли на місцевих базарах раптово подорожчали фрукти, що привозили з Криму, Кавказу та Туркестану. Наприклад, за один фунт винограду продавці просили 25-35 коп., хоча в аналогічний період 1913 р. він коштував 10-12 коп. Таку різницю в цінах торгівці пояснювали скороченням підвозу фруктів, хоча місцеві ЗМІ доводили протилежне, вказуючи на величезний запас товару на київських складах [8,с.4].

Зафіксованих місцевими газетами проявів спекуляції значно побільшало після осені 1915 р. внаслідок погіршення залізничного сполучення, що зумовило величезні проблеми з транспортуванням продовольства до міст. Недарма відомий тогочасний київський юрист В. Синайський у своїй лекції «Війна та цивільно-правовий порядок» назвав розладнання транспортної мережі «чи не найсуттєвішою причиною дорожнечі життя». Життєві реалії чітко демонстрували, що чим важче було доставити на міський ринок товар від виробника, тим вище піднімали свої голови спекулянти. Стосовно останніх на тій же лекції професор особливо не добирав слів. «Спекуляція – гірша за мародерство». – розповідав він студентам. – «Мародери бояться людей та оббирають мертвих, оглядаючись довкола. Сучасні дільці, натомість, не бояться людей» [9,арк.8,15].

З не меншою різкістю засуджувалася спекуляція в пресі. Ще наприкінці 1914 р. в газеті «Южная копейка» вийшов друком вірш, у якому торгівців-спекулянтів вважали гіршими від зовнішніх ворогів Російської імперії:

«Германец, турок, австрияк –
Разят нас честно и открыто
(Не мало их в боях убито).
Торгаш-кулак – наш тайный враг.
Торгаш, тевтон, осман и шваб –
Они все четверо в союзе.
Те трое, в гневe дерзновенном,
Разят мечом, войдя в забор,
А этот действует безменом
Исподтишка, как мародёр» [10,с.2].

У Житомирі слово «мародер» увійшло до житейського лексикону замість звичного – «грабіжник» [11,с.3]. Окрім того, в одній із місцевих газет спекуляцію назвали «ною бацилою», носіями якої були «тарантули» та «кровопивці». Зазначалося, що «проти них, на відміну від справжніх хвороб, наука безсила» [12,с.4]. В Ковелі спекулянтів нарікали «каторжниками» (в лайливій формі це тоді означало «негідник» або «шахрай» – авт.) [13,с.4], у Вінниці – «паразитами війни» [14,с.4].

В останні дні 1915 р. київська преса розповідала про масовий характер махінацій із цінами на продукти на міських базарах. Від них страждали селяни, що кожного ранку тисячами стікалися до міста з товаром, і, звісно, покупці. Постанова місцевої думи про дозвіл торгівцям та перекупникам купувати в селян продовольство лише після 10 год. ранку по буднях та 12 год. у святкові

дні [6,с.457] фактично не діяла. Вже за кілька годин до зазначеного часу підвезених на базари продуктів не залишалося, а населенню доводилося їх придбавати в спекулянтів удвічі дорожче. Більше того, перекупники взяли собі на озброєння тактику здійснення закупівель у селян ще на під'їзді до міста, зустрічаючи їх там рано вранці. Спекулянти, щоб переконати мешканців сіл продати їм товар, вигадували різні нісенітниці, наприклад про проведення в Києві реквізицій коней та возів [15,с.2].

Не дивлячись на осуд у суспільстві спекуляції, в якому панувала думка про недопустимість наживання на народних бідах у скрутний для всіх час, потужну антиспекулятивну кампанію засобів масової інформації, демонстрування в кінотеатрах фільмів на кшталт «Мародери тилу» (16-17 травня 1916 р. у Києві) [16,с.1], заробляння на перепродажу товарів набуло масового характеру, ставши одним із найяскравіших проявів спотворення міської повсякденності в роки Першої світової війни. У вересні 1916 р. на сторінках «Южной копейки» знаходимо, зокрема, таке: «З легкої руки дільців та спекулянтів великої марки так звана комерція легенько та помалу охопила й інші верстви населення. Хто тепер не займається комерцією? Та всі. І звичайна баба, і казначей, і гімназист, і двірник, посильний і студент. (...) Усі «працюють», усі комерсують, усі купують і продають. І якщо цією справою ще не зайнялися грудні немовля – так лише тому, що за них роблять свою комерцію няньки та матері» [17,с.2]. Це також підтверджувалося і статистичними даними, оприлюдненими часописом «Київ» наступного місяця щодо кількості в місті різного роду торгівельних закладів. Так, якщо до війни їх було не більше 1,7 тис., то станом на осінь 1916 р. – понад 5 тис. [18,с.4].

Варто, однак, зауважити, що спекуляція не для всіх городян була наживою: в ті буремні часи для декотрих із них вона залишалася чи не єдиним способом виживання: перепродування одного товару давало можливість придбати інший [6,с.457]. Тобто можемо ділити спекулянтів на дві категорії: тих, хто займався цією справою «за нуждою» та «за покликанням». Останні не припиняли шукати нових способів для заробляння легких грошей. Один із них стосувався найбільш ласого, за спостереженням Н. Шапошнікової, товару – текстилю [19,с.54], що протягом війни був у надзвичайному дефіциті. Метод полягав у скуповуванні товару й закладання його в ломбард під позику, отримавши яку спекулянти знову й знову повторювали цю схему. «Ломбардні мануфактуристи» носили в кишені зразки товарів та продавали. Іншими словами, покупцям доводилося викупати текстиль у ломбардів за високими цінами, а спекулянти отримували надприбуток. У Києві ця афера набула поширення напередодні краху царського режиму [20,с.2].

Водночас тогочасне суспільство турбував однобокий підхід держави щодо покарання за спекуляцію. Навесні 1916 р. в «Юго-Западном крае» вийшла стаття, автор якої нарікав на безкарність великих спекулянтів. «Але чому один лише стрілочник, а не начальник залізниці за компанію з ним не притягуються до законної відповідальності?», – справедливо задавався питанням газетний аналітик Б. Петров, маючи на увазі рядових торгівців та грошовитих представників фінансово-промислових кіл [21,с.2]. У жовтні того ж року в Російській імперії вступив у силу Закон «Про відповідальність торгівців за підвищення цін». Він передбачав збільшення строків позбавлення волі: за навмисне підняття цін – від 4 до 8 місяців, за приховування припасів продуктів – від 3 до 4 місяців, якщо їхні дії призводили до порушень громадського

спокою – до 2 років. Крім того, винні по всіх статтях, незалежно від покарання, засуджувалися до грошового штрафу від 100 до 10 тис. руб. [22,с.3]. Наскільки ці «драконівські» заходи були дієвими за умов стагнації економіки – питання риторичне.

Отже, в роки Першої світової війни спекуляція стала масовим соціальним явищем, незмінною попутницею в повсякденному житті городян. Вона зумовлювалася вкрай несприятливою економічною ситуацією у виснаженій війною країні та каталізувалася моральним занепадом суспільства. За таких умов спекуляція для населення міст перетворилася на інструмент наживання та виживання, спотворюючи цим самим міську буденність та готуючи підґрунтя для майбутніх революційних змін.

Список використаних джерел

1. Энциклопедический словарь Ф. А. Брокгауза и И. А. Ефрона. В 86 т. – Т. 31. – С-Пб.: Типография Акц. Общ. «Издательское дело», 1900. – 472 с.: ил., карт.
2. Сидоров А. Л. Экономическое положение России в годы Первой мировой войны / А. Л. Сидоров. – М., 1973. – 656 с.
3. История Первой мировой войны 1914-1918: В 2-х томах. – М.: Наука, 1975. – Т. I. – 375 с.
4. Історія Української РСР: У восьми томах десяти книгах. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 4.: Україна в період імперіалізму (1900-1917). – 531 с.
5. Реєнт О.П. Перша світова війна і Україна / О.П. Реєнт, О.В. Сердюк . – К.: Генеза, 2004. – 473 с.

6. Кирієнко О. Ю. Маргіналізація суспільства. Становище жінок, дітей, військовополонених / О. Ю. Кирієнко // Велика війна 1914–1918 рр. і Україна. – К.: ТОВ «Видавництво “КЛІО”», 2013. – С. 467–481.

7. Вільшанська О. Повсякденне життя населення України під час Першої світової війни / О. Вільшанська // Український історичний журнал. – 2004. – № 4. – С. 56–70.

8. Вздорожание фруктов // Киев. – 1914. – 19 сентября. – С. 4.

9. Інститут рукописів НБУ імені В. Вернадського (далі – ІР), ф. 145, № 61. – 28 арк.

10. Торгаш-кулак // Южная копейка. – 1915. – 9 декабря. – С. 2.

11. Мародёры тыла // Жизнь Волыни. – 1917. – 17 января. – С. 3.

12. Вахтенный / Миниатюры // Жизнь Волыни. – 1917. – 30 января. – С. 4.

13. Наша провинция. Ковель // Южная копейка. – 1915. – 7 февраля. – С. 4.

14. Паразиты войны // Юго-Западный край. – 1915. – 1 октября. – С. 2.

15. Перекупщики продуктов // Южная копейка. – 1915. – 21 декабря. – С. 2.

16. Киноафиша // Киев. – 1916. – 3 мая. – С. 1.

17. Житейская муть // Южная копейка. – 1916. – 29 августа. – С. 2.

18. Интересная статистика // Киев. – 1916. – 5 октября – С. 4.

19. Шапошнікова Н.О. Продовольче становище в Україні в роки Першої світової війни (липень 1914 – лютий 1917 р.) / Н.О. Шапошнікова. – К.: Інститут історії України НАН України, 2002. – 174 с.

20. «Ломбардные мануфактуристы» // Южная копейка. – 1917. – 27 января. – С. 2.

21. Б. Петров / Почему? // Юго-Западный край. – 1916. – 22 февраля. – С. 2.

22. Закон об ответственности торговцев за повышение цен // Киев. – 1916.
– 6 октября. – С. 3.

References

1. Jenciklopedicheskij slovar' F. A. Brokgauza i I. A. Efrona. V 86 t. – T. 31. – S-Pb.: Tipografija Akc. Obshh. «Izdatel'skoe delo», 1900. – 472 s.: il., kart.
2. Sidorov A. L. Jekonomicheskoe polozhenie Rossii v gody Pervoj mirovoj vojny / A. L. Sidorov. – M., 1973. – 656 s.
3. Istorija Pervoj mirovoj vojny 1914-1918: V 2-h tomah. – M.: Nauka, 1975. – T. I. – 375 s.
4. Istorija Ukrajins'koyi RSR: U vos'my tomakh desyaty knyhakh. – K.: Naukova dumka, 1978. – T. 4.: Ukrajina v period imperializmu (1900-1917). – 531 s.
5. Reyent O.P. Persha svitova viyna i Ukrajina / O.P. Reyent, O.V. Serdyuk . – K.: Geneza, 2004. – 473 s.
6. Kyriyenko O. Yu. Marhinalizatsiya suspil'stva. Stanovyshche zhynok, ditey, viys'kovopolonenykh / O. Yu. Kyriyenko // Velyka viyna 1914–1918 rr. i Ukrajina. – K.: TOB «Vydavnytstvo “KLIO”», 2013. – S. 467–481.
7. Vil'shans'ka O. Povsyakdenne zhyttya naselennya Ukrainy pid chas Pershoyi svitovoyi viyny / O. Vil'shans'ka // Ukrainy's'kyi istorychnyy zhurnal. – 2004. – # 4. – S. 56–70.
8. Vzдорozhanie fruktov // Kiev. – 1914. – 19 sentjabrja. – S. 4.
9. Instytut rukopysiv NBU imeni V. Vernads'koho (dali – IR), f. 145, № 61. – 28 ark.
10. Torgash-kulak // Juzhnaja kopejka. – 1915. – 9 dekabrja. – S. 2.
11. Marodjory tyla // Zhizn' Volyni. – 1917. – 17 janvarja. – S. 3.

12. Vahtennyj / Miniatury // Zhizn' Volyni. – 1917. – 30 janvarja. – S. 4.
13. Nasha provincija. Kovel' // Juzhnaja kopejka. – 1915. – 7 fevralja. – S. 4.
14. Parazity vojny // Jugo-Zapadnyj kraj. – 1915. – 1 oktjabrja. – S. 2.
15. Perekupshhiki produktov // Juzhnaja kopejka. – 1915. – 21 dekabrja. – S. 2.
16. Kinoafisha // Kiev. – 1916. – 3 maja. – S. 1.
17. Zhitejskaja mut' // Juzhnaja kopejka. – 1916. – 29 avgusta. – S. 2.
18. Interesnaja statistika // Kiev. – 1916. – 5 oktjabrja – S. 4.
19. Shaposhnikova N.O. Prodovol'che stanovyshe v Ukrayini v roky Pershoyi svitovoyi viyny (lypen' 1914 – lyuty 1917 r.) / N.O. Shaposhnikova. – K.: Instytut istoriyi Ukrayiny NAN Ukrayiny, 2002. – 174 s.
20. «Lombardnye manufaktury» // Juzhnaja kopejka. – 1917. – 27 janvarja. – S. 2.
21. B. Petrov / Pochemu? // Jugo-Zapadnyj kraj. – 1916. – 22 fevralja. – S. 2.
22. Zakon ob otvetstvennosti tovgovcev za povyszenie cen // Kiev. – 1916. – 6 oktjabrja. – S. 3.